

1. **PIEC** (233) *sb m*

e jasne.

sg N piec (38). ◇ *G* pieca (52). ◇ *D* piecu (1). ◇ *A* piec (51). ◇ *I* piec(e)m (14). ◇ *L* piecu (61). ◇ *pl N* piece (3). ◇ *G* piec(o)w (4). ◇ *D* piec(o)m (1). ◇ *A* piece (6). ◇ [*I* pieciami.] ◇ *L* piecach (1). ◇ *du* [*N (cum nm)* pieca *LustrKra* II 95.] ◇ *A (cum nm)* piecu (1) *GostGosp* 92.

Sł stp, Cn notuje, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *Urządzenie zbudowane z niepalnego materiału, w którym uzyskuje się wysoką temperaturę; fornax* *Murm, Mymer*¹, *BartBydg, Vulg, PolAnt, Mącz, Calep, Cn; clibanus BartBydg, PolAnt, Calep, Vulg, Cn; caminus Vulg, Cn* (230) :

a. *Używane w kuchni lub pomieszczeniach mieszkalnych; fornax hypocausti seu vaporarii, hypocaustis, hypocaustum Cn* (158) : Kowal czáfu niektorego/ Miał pía bárzo leniwego: Ktory ná piecu zówzdy ípał/ Kiedy iego gołpodarz kował. *BierEz* K2; *Murm* 135; *Mymer*¹ 30v; Chleb ciepły wyjąwży z piecza: przikładać órzdki na przicz. *FalZioł* V 71v, II 1d; *GlabGad* K5v; wzyal szyekierą kthorą yufch bill zapyecz sfobye nagothowal y dwa kroc gołpodinya wglową vderzill. *LibMal* 1543/76v, 1552/166v, 1553/179v, 1554/195; *RejRozpr* H2; *RejKup* cc4; *ZapWar* 1550 nr 2664; *MurzNT Matth* 6/30, *Luc* 12/28; pofle go [ojciec syna] do ludzi y będye fluzył/ podczas ná piec/ pod czás ná ftáynią/ gdzie rofkázowác á ochmiłtrzowác mu zleca. *GliczKsiąż* F3v, K6, P4v; Wzdy przedfié iáko furman chociay czáfem wpádnie/ Y po wlyzy we błoto/ á piecá dopádnie/ A grzaneczka w dunicy przed nim w piwie pływa/ Iuż wlyztykiego zápomni iáko pan vzywa. *RejWiz* 13v, 47v, 120v; Náberzcie pełne ręce popiołu z piecá/ á niechay Moizesz przed Fáraónelem rzuci go ku niebu. *Leop Ex* 9/8, *Ex* 9/10; IEden przyzedeł do pániey/ [...] Potym przydzie gołpodarz/ á ten też w piec skoczy *RejFig* Dd7, Dd7, Ee2v [3 r.]; *BielKron* 150, 420, 453v; *Mącz* 32d, 38a, 134c [2 r.], 141b, 326d; *SienLek* 131v [2 r.], 179; ogień/ zówdy iefł gorętfzy łam/ niż piec ktery od niego ciepło bierze. *GórnDworz* Kk; *BielSat* C3; Albo iefli fie íparzy o piec/ tho iuż piec ftłuc: ábo iefli fie obleie pijąc/ to iuż sklenicą o ziemię *RejZwierc* 80v, 110v, 160v, 226v, 241v; *BudNT przedm* c2; *SkarŻyw* 192 [2 r.], 458; *StrykKron* 160; *WerGość* 216, 230, 231 [2 r.]; *BielRozm* 20; *Calep* 206b, 430b; Luczywá zá piecem nie chowác: bo tego łámo doświadczenie vczy y przeltrzega/ że fie od tego zápaláią y pogorywáią wlyzftki dwory. *GostGosp* 22, 12, 24, 56 [2 r.], 66, 92, 152; *WujNT Matth* 6/30, *Luc* 12/28; *CzahTr* C4v; *KlonWor* 33.

W porównaniach (14): A wlyftká gorá Synái kurzyłá fie/ przeto yż był Pan zftąpił na nie w ogniu/ y kurzył fie fniey dym/ nieináczey iáko z piecá [*et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace*] *Leop Ex* 19/18; *BibRadz Gen* 19/28, *Apoc* 9/2; *Mącz* 134c; *RejAp* 76, 91; Iáko w ognitym piecu płoómienié pałáią/ Ták óni [*przeciw*] w twoim gniewie nieznośnym zgoráią [*Pones eos ut clibanum ignis in tempore vultus tui Vulg Ps* 20/10] *KochPs* 29; Widział Philip ífz z ręku Pánfkich iáko z piecá ábo z pizárniey [!] nieprzebrány/ wychodziło ták wiele chlebá y ryb ták wiele *SkarŻyw* 384, 544; *Calep* 430b; *WujNT Apoc* 9/2, s. 860. *Cf* »jako z pieca ognistego«.

Przysłowia: RejRozpr K2; Da Bog komu chce y ná pyecu. *RejPos* 257; *RejZwierc* 231.

CIkowfcy nie profłacy/ y zá młodu byli/ Pewnie fie nie zá piecem/ v cieląt ćwicyli. *RejZwierc* 58.

ták powiedáią kto łam w piecu lega/ Tedy támże ożegiem y drugiego fięga. *CzahTr* C4v; [*ŁaszczWiecz* P2v].

[*Teraz si erratum est*, a to sie możem poprawić; tu zaś miasto poprawy a[to] my z pieca na głowę. *PismaPolit* 640.]

Zwroty: »w piecu palić (*a.* palać); zapalić piec; piece przepalać; piec (ma być) (na)palon(y)« [*szyk zmienny*] (2;1;1;2): Piecz ku pieczeniu chleba, ma być palon drwy czyftemi/ łuchemi z gor/ dębowemi/ albo łalowczowemi *FalZioł* V 63v; *SienLek* 6; bierze [*człowiek*] tegoż (drzewá) y grzeie fię/ zápali też (piec) y piecze chleb [*etiam succendet, et coquet panem*] *BudBib* Is 44/15; *GostGosp* 12, 56 [2 r.].

»piec (*a.* upiec, *a.* spiec, *a.* upiec się *itd.*), (u)pieczony w piecu« = *coquere in clibano* *PolAnt*; *coctus in clibano* *Vulg* [*szyk zmienny*] (6:4): *Leop Lev* 2/4; *BibRadz Lev* 26/26; *Mącz* 98b; day fye oney chlebicy vpiec w piecu nie w nagle gorącym *SienLek* 69, 6, 54; Zás iefli przyniefięz dar obiáty pieczony wpiecu [*oblationem sacrificii coctionem clibani*] (tedy ma być) plácek zbiałey mąki *BudBib Lev* 2/4, *Lev* 7/9; *Calep* 443a; *GostGosp* 92.

»suszyć, ususzony w piecu; suszyć na piecu« [*szyk zmienny*] (1:2;1): płucza Wilcze łpalone albo wfułzone w garnczu w pieczu, á dawać on proch z winem pić *FalZioł* V 76, I 62a, IV 2c; Dáleko to pilnieyfza co ieść do nowego/ Pilnie fułzy ná piecu/ bowiem furowego Siłá zginie w otrębach *RejWiz* 12v.

»wstawi(a)ć, wsadzać (*a.* wsadzić), włożyć, wrazić w piec (gorący *a.* ciepły)« [*szyk zmienny*] (4:3:1:1): *FalZioł* I 133a, II 1d, V 84v; gdy władzaią chleb w piecz barzo goráci, tedy tam richley przyplonie chleb y podgore, á wnątrz fie nie vpiecze *GlabGad* K4v; *RejFig* Ee2v; *Mącz* 141b; Nálów lećie ráków/ ráno przededniem/ przed Pełnią [...] wítaw ié wgorący piec/ w kthorym by niegorzáły ále tylko łchnęły *SienLek* 152, 54, 154v.

Wyrażenia: »chlebowy, chleبنى piec« = *furnus* *Murm*, *Mymer*¹, *BartBydg*, *Mącz*, *PolAnt*, *Calep*, *Cn* [*szyk* 5:2] (6:1): *Furnus. eyn ofen do man brot yn beckt. Chlebowy pyec. Murm* 135; *Mymer*¹ 30; *BartBydg* 62; *Mącz* 141b; Y zpłodzi przekop záby/ y wylázą y przyidą wdom twoy/ [...] y miedzy lud twoy/ y wpiece (chlebowe) twoie *BudBib Ex* 8/3; *Calep* 443a, 1060b.

»ciepły piec« (2): *FalZioł* II 1d; niech śiędzie grzbiethem chory do ciéplégo piecá/ nátrzyfz mu go co nalepiey oleykiem bobkowym *SienLek* 141 v.

»gorący piec« [*szyk* 4:2] (6): *FalZioł* I 133a; *GlabGad* K4v; *SienLek* 152, 154v; Iáko z gorącego piecá węgle/ łowy kazania iego/ palące grzechy ludzkie/ y fercá twárde rozgrzewáiące wypádály *SkarŻyw* 544, 194.

»kachlowy piec« = *fornacula* *Murm*, *Mymer*¹ (3): *Murm* 135; *Mymer*¹ 30v; *Fornax*, *clibanus*, *cachlyovy pyecz. BartBydg* 60.

»piec kurzący się (dymem)« = *furnus fumans* *PolAnt* (2): Gdy tedy záfzłó flońce/ ftałá fye mgłá cie^mna/ y vkazał fie Piec kurzący fye [*clibanus fumans*]/ y pochodnia ogniftha *Leop Gen* 15/17; *BibRadz Gen* 15/17.

»jako z pieca ognistego« (2): iż go [*Aniola przepaści*] ogárnął dym łáfzow á wymyflów iego iáko s piecá ogniftego/ ták iż nam był zácmił flońce/ to iest Páná náfzego *RejAp* 94v, 77v.

»piec pałający, gorający« = *fornax ardens Vulg* (2:1): *Leop* 4.*Esdr* 4/48; *Mqcz* 57a; Y łtánawłzy weyrzałem/ áno piec pałaiący łzedł przedemną *BudBib* 4.*Esdr* 4/46[48].

»piekarski piec« (1): á potym ią [*bańkę z sokiem chebdowym*] ćiałtem oblep/ włtaw ią z ćiałtem do wolného piekárłkiego piecá/ gdzie by łye ono ćiałto ná bańce vpiekło *SienLek* 131v.

»wolny [= *niezbyt gorący*] piec« (1): *SienLek* 131v cf »piekarski piec«.

Szereg: »piec, (i) komin« = *fornax, caminus Modrz* (4): *RejRozpr* F4v; *ModrzBaz* 83v; Pan gdzie miełzkiwa częłto/ táń piecow y kominow wiele bywa *GostGosp* 152, 66.

Personifikacja (1): Bo gdyby niebyłto dáchu Snadzby pan piec był w przełtráchu. *RejRozpr* F4v.

Przen (1) : Ano tego napilniey trzebá łłhrzedz czo łámo dobrowolnie vcieka/ á nigdy łie iuż nie wroći/ niźli owego co nigdy s piecá nie zlezie. *RejZwierc* 159.

α. Oznaczające spokojne, bezpieczne miejsce, ukrycie (15) :

Wyrażenia przyimkowe: »za piec« (1): Racczey łobie pywa naley. Pijze łobie wlawłfchy zapiecz Atych plotek wieczey niepliecz. *RejKup* c7v.

»za piecem« (9): Iako będzie rołprawował Czo thu dobrego łprawował. A iakomi łrodze łaiá Iá łzię będe zapiecem łmiył [*lege*: łmiał]. *RejKup* n8v; Wđyć teź trzebá dobrá myłł czym ozdobić w łobie/ A nie włzytko zá piecem we łbie łkrobáć łobie. *RejWiz* 16, 15v, 73v; *RejZwierc* A5; *RejZwierc* 26, 70v.

~ *W przeciwstawieniu*: »doma za piecem ... między ludźmi« (1): czego nie domá zá piecem/ álbo w kácye zá łáwą łpráwuyá/ ále myedzy ludźmi *GliczKsiąź* K7.

Szereg: »doma, za piecem« (2): Thák Rurał nyeborak we złá godzinę był przyjechał ná Syiem. [...] áno lepiej było domá zá pyecem łiedzyeć. *GliczKsiąź* 12. Cf *W przeciwstawieniu*. ~

»na piecu« (4): *RejRozpr* E4, K2; Coź ma dármoleg co ná piecu dyłzy/ Iedno włzy we łbie/ pod kolnierzem myłzy. *RejZwierc* 221v, 231v.

»przy piecu« (1):

~ *Szereg*: »przy piecu, doma« (1): A co to iełł przy piecu/ dzyatki domá chowáć. *RejZwierc* 65. ~

β. [Oznaczające odrzucenie:

Wyrażenie przyimkowe: »za piec«:

~ *W przeciwstawieniu*: »do stołu ... za piec«: kto nie będzie odmawiał Roźáńcá łwiętego/ nie będzie miał odpułtow nádaných. Bowiem/ tylko kto robi/ poydź do łtołu/ á kto proźnuie zá piec. *BzowRóż* 13 (*Linde*).] ~

b. Piece specjalne służące do wypalania gliny, wytapiania metali, suszenia płonów itp. (20) : *BierEz* Pv; A bylo godzine wnocz, y przyachali do pyeczá myeiłkiego thutha łkoro za vliczą ydacz do Cundorłfa. *LibMal* 1544/80, 1544/81; *Leop Eccli* 27/6; Piec dołwiádcza naczynia gárcnzárłkiego/ á człowiek bywa dołwiádczan w myłli łwoiey. *BibRadz Eccli* 27/5[6]; iź máłło rołtopione/ ktho go s nich [*smalcerzy*] wiele pić moźe/ iełł przełpieczny od iádu s piecá *SienLek* 156v; Przędźiwá iáko w dworze ták y ná wsi nie łufzyć: kto ná łłońcu zámiełzka/ choway do łátá przez rok/ álbo przede wsiá piec miey. *GostGosp* 24.

W porównaniach (6): Iáko złotá w piecu probował ich/ á iákoby zupełną offiárę przyiął ie *Leop Sap* 3/6; *BibRadz Sap* 3/6; *BudBib Sap* 3/6; Nogi lepak iego podobne mośiądzowi/ by wpiecu goráiące *BudNT Apoc* 1/15; *WujNT* 585, *Apoc* 1/15.

Zwrot: »w piecu upalić« (1): Podźmy nádzyálaymy cegły á w piecu vpalim [*coquamus eos igni Vulg Gen* 11/3]/ będyem wieżę łtáwić pod łáme niebo. *BielKron* 7v.

Wyrażenia: »cegielny piec« (1): Lateraria, Cegielnicá álbo też Cegelny piec. *Mącz* 185b.

»wapienny piec« (4): *Calcaria fornax*, Wapienny piec w którym wapno pałá. *Mącz* 32c, 31b, 134c; *Calep* 154b.

»piec zduński« (1): wziąć rogi ielenié/ y łtłukšzy/ w piecu zduńkim/ wgárcnu zálepiónym łpálić *Oczko* 16v.

c. *Miejsce kaźni ogniowej; caminus, fornax Vulg* (52) : Pátrz iáko wiele Tyrránnow Kościoł Boży do tych czáłow burzyło/ [...] iákie łzubienice budowáli/ iákie piece zápaláli *ReszPrz* 5.

W przekładzie i nawiązaniach do bibl. *Dan* 3/15–23 (31): Ano pátrz w Bábilonie kiedy trzech palono/ Tákież okrutny ogień w piecu nákládyono *RejWiz* 155; *Leop Dan* 3/19; Pothym kazano zbudowác piecz wielki/ y nápalic ogień wielki *RejZwierc* 205, 205 [3 r.]; *ArtKanc* I18v.

~ Zwrot: »wrzucić w piec, do pieca, w pośrzod pieca« = *mittere in foracem a. in medium fomacis Vulg* (4:3:1): *Leop Dan* 3/15, 20, 21, 22; *BielKron* 93; *RejPos* 267, 331v; Pothym kazano zbudowác piecz wielki/ y nápalic ogień wielki/ támże onych trzech młodzienców łrodze wrzuczono w on okrutny piec rołpalony *RejZwierc* 205.

Wyrażenia: »piec ognia gorájącego, pałájącego, wielkiego« = *caminus a. fornax ignis ardentis Vulg* (6:1:1): A iakos wybawił troie dziátek z piecza ognia pałáiącze⁸⁰/ Tho iefth Sydrách/ Miłách y Abdenago *TarDuch* Ev, D4; A ci záś trzy mężczywie/ to iefth/ Sydrách/ Miłách/ y Abdenago/ pádli w pośrzod piecá ognia gorájącego/ zwiázáni. *Leop Dan* 3/23, *Dan* 3/15, 16, 20, 21; *BielKron* 93.

»ogień pieca, w piecu« (1:1): *SkarŻyw* 193; [*Pan mówi*] Iam iefth drogá: potrzebá mnie [...] ogień onego piecá Bábilonłkiego w rołę chłódzącá obroćić/ y Iordan ná wchód do tey obiecáney ziemié ofułyć *SkarKaz* 552a.

»piec ognisty« [*szyk* 7:1] (8): *MurzHist* M2v; *RejPos* 26v, 267 [2 r.], 331v; Anyól Boży w piecu ognińtym był łtróžem trzech żydowinów *BiałKat* 78v; Ten cię łam wybáwić ma/ iákołz y zbáwił [...] Daniela z pałczeki Lwow/ trzech młodzienców Sidrachá/ Miłacha y Abdenago z piecá ognińtego *StryjKron* 125; *LatHar* 585.

»piec (był) rozpalony (a. napalony)« = *fornax succensa erat nimis Vulg* (5): *Leop Dan* 3/22; Azáłz nie małz onych trzech czo łiedzieli w onym piecu okrutnym łrodze rołpalonym iáko w letney wodzie bez obráżenia káźdego. *RejZwierc* 263, 205; *CzechRozm* 183v; *LatHar* 656. ~

Przen (20) :

Wyrażenia: »piec utrapienia« = *caminus afflictionis PolAnt* (2): Abowiem złotó ogniem bywa probowáne/ á ludzie wdzięczni bywáią doswiádczeni w piecu vtrápienia [*in camino humilitatis*]. *BibRadz Eccli* 2/5, *Is* 48/10.

»piec żelazny« = *fornax ferrea PolAnt* [*szyk* 3:1] (4): *BibRadz* 3.Reg 8/51; Lecż was wziął Iehowá/ y wywiodł was łpiecá żelázneho z Micráimá/ ábyście mu byli ludem dziediznym [!] *BudBib Deut* 4/20,

Ier 11/4; Dzięku y Bogu iż ci dał koniá po twym plecu/ Iefzcze możemy wżyſcy być w żeláznym piecu. *Prot A4v*.

a) Jako atrybut Antychrysta (w polemikach religijnych o papieżu): symbol przemocy (7) : (*marg*) Papież iest Antychrist ná żeláznym Piecu roſpalonym iezdzący z iáblkámi złotymi. (-) Przez piec okrucieństwo y męki wżelákie znacząc: á iáblká zás ná to/ áby dárował y vbogacał tych coby mu fię kłániáli *CzechEp* 350, 351.

Wyrażenie: »piec (żelazny) rozpalony« [*szyk zmienny*] (5): Bo máiętności/ mocy/ tyráńtwa w nas y przy nas nie pokaże: ktore Antychrift ma w łobie/ iezdząc y ná piecu/ ábo ráczey z piecem żaláznym rozpalonym/ w ręku máiąc złote iáblká *CzechEp* 350, 350 [2 r.], 351.

b) Piekło (7) :

Zwrot: »wrzucić w pięć, do pieca« [*w tym: piec ognisty*] (5) = *mittere in camino ignis PolAnt, Vulg* [*szyk zmienny*] (5:1): wynidą Aniołowie/ y wyłączy zle z poſzrodku íprawiedliwych. Y wrzucą ie w piec ogniſty [*et proicient eos in caminum ignis*]/ thám będzie płacz y zgrzytanie zęb. *BibRadz Matth* 13/50, *Matth* 13/42; A my [...] moglibychmy fię pilnie ítárác o to wyproſtowanie ſwoie/ ábychmy ták krzywo leżąc nie prochnieli/ á potymby nas w piec ízpetnie nie wrzucono. *RejZwierc* 133; *CzechEp* 412; *WujNT Matth* 13/42, 50.

Wyrażenia: »gorący piec« (1): ále iż tobie idzie o duſzę/ ktora nędzniczká bárzo zátydłá á záziębłá w tym twoim ſwowlonym cieľe/ mieyże fię pilnie ná pieczy [...] áby cie z nią gdzie do gorącego piecá nie odeſłano. *RejZwierc* 127v.

»piec ognisty« (5): *cf* **Zwrot**.

2. W kopalni soli chodnik poszukiwawczy albo wydobywczy; fornax JanStat (1) : A kiedy ci co łól kopáią/ włáfnemi rękámi co vrobią/ tedy Zupnik wełpólek z Báchmiłtrzem ma im piece z ſciánámi dáć *SarnStat* 380; [A teź się boją [*którzy soli szukają*], aby pieciami gór więcej nie powátlili, skąd by więtsza impensa uróść mogła. *LustrKraK* II 94; Iż te piece daleko od szybu odległy, a mają komór kilka i jeszcze ich przybędzie na tej nowy soli więcej, [...] przeto w tej górze wymierzono nowy szyb przy komisarzach IKM w tym roku, do którego się te dwa pieca nowej soli schodzić mają *LustrKraK* II 95, 97, 120, 121, 123].

[**Szereg:** »piec i szybik« [*szyk zmienny*]: ani w piecu i w szybiku, którymi pod szybem soli szukał, nic nie znalazł *LustrKraK* II 121, II 121.]

3. n-pers (2) :

Zestawienia (2): Ia Malcher pecz slyvbuya swą czeſcz y szwą dobrą krzeſzczyyanſka wyarą [...] krolyowy Polkyemu *MetrKor* 37/3v, 37/3v.